

Hamit AKTÜRK (*)

DEDELİĞİN DERNEKLERLE İMTİHANI

öz

Şehirleşme, göç ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi pek çok etken Alevîliğin temelini oluşturan dede –talip bağının kopmasına yol açmıştır. Bu süreçte dedeler ve dedelik kurumu geçici bir fonksiyonsuzluğa maruz kalmış ve şehirlerde kurumlaşmaya başlayan cemevleri sayesinde tekrar cem yönetecek duruma gelmişlerdir. Ancak bu süreç, ocak kurumunun ortadan kalkmasına ve dedelerin Alevî dernek ve vakıflarına bağımlı olmalarına yol açmıştır. Bu durum, geleneksel Alevîliğin dönüşmesi, bünyelerinde bulundurdıkları cemevleri vasıtasıyla kalabalık Alevî kitlelerini seferber edebilme potansiyeline ulaşan Alevî dernek ve vakıfları sayesinde Alevîliğin toplumda, siyasal bir sorun olarak algılanması sonucunu doğurmuştur. Bilindiği gibi tarihte Alevîliğin siyasallaştığı ve Alevi Sünni kamplaşmasının yaşandığı durumlarda, büyük Sünni çoğunluğun karşısında Alevilik ve Alevi gruplar daha da içine kapanmış ve savunma pozisyonuna geçmiştir. Bu durum Alevîlik sorunun çözümünün ertelenmesine yol açmıştır. Alevîlik sorununu siyasi bir sorun olmaktan çıkarıp toplumun çoğunluğunun gözünde “meşruiyetini” sağlamanın yolu; sorunun meşru bir hak sorunu olduğu fikrini sürekli gündemde tutmak, çözümün odağına dedeleri koymaktır. Çözümün odağına dedelerin konulduğu, cemevlerinin yasal ibadethane kabul edilip ihtiyaçlarının karşılandığı bir ortamda dedeler taliplerine ulaşmak için dernek ve vakıflara ihtiyaç duymayacaklardır. Böylelikle dernek ve vakıflar da asli fonksiyonlarına dönebilecektir.

anahtar kelimeler

Alevîlik, Dedelik, Cemevi, Alevî Dernek ve Vakıflar, Şehirleşme

abstract

Dedelik's Test with the Association

Urbanization, migration and the spread of mass media and many other factors has led to the breaking of dede –talip link that the basis of Alevism. In this process, the Dedes is temporarily lost their function. Cemevleri thanks that began to be institutionalized in cities they again been able to manage cem. However this stituation has led to that Dedes come under influence of association managers. This Situation, has led to the politicization of Alevism. Alevism throughout history, when Alevilik seen as a political issue, they were forced to shut down and move to a defensive position. This, has led to the postponement of Alevism solution of the problem. The way of solving of the Alewism problem is to be a out of political problem it. It is possible to put the Dedes into the focus of solution. So Alewism can become legitimate in the eyes of the majority. Given the focus of the solution grandfathers, Cemevis will be considered legal worship and Dedes will not need Alewi associations anymore. Thus, associations and foundations will be able to return to their core functions.

keywords

Alevîsm, Dedelik, Cemevi, Alevîsh Associations and Foundations, Urbanization

Giriş

Geleneksel Alevîlikteki birçok kurum modernleşme ve şehirleşme ile birlikte ya yok olmuş ya da değişmek veya zayıflamak durumunda kalmıştır. Modernleşme ve şehirleşme, sadece var olanı yıkıp, yıpratmamış; bunun yanında Alevîliği ve Alevîleri yeni durumlarla baş başa bırakmıştır. Cem yapılacak bir yer ihtiyacı, bu yeni durumlardan bir tanesidir. Zira tarihte, dede, yılın belli zamanlarında bağlı köyleri dolaşır, sorunları çözer, köyde en uygun evde cemlerini yapar ve taliplerinin ihtiyaçlarını karşılardı. Ancak şehirleşme ile birlikte böylesi bir durum modern kentlerde uygulanamaz olmuştur. Bunun konumuzu aşacak kadar geniş çeşitli sebepleri vardır.

Modernleşme ve şehirleşme süreçleri, Alevîliğin yüzyıllardır varlığını sürdürmesini sağlayan dede-talip bağıni koparmıştır (Okan, 2004: 117; Shankland, 1998: 323). Şehirlerde sosyo-kültürel ve dini ihtiyaçlarını karşılamak için Alevîler, kendileri gibi Alevîlerin örgütlendiği dernek ve vakıflarda bir araya gelmiş, bu dernek ve vakıfların yöneticileri geleneksel Alevîlikteki dedelerin rollerinden bazılarını üstlenmişlerdir. Bu durum, söz konusu dernek ve vakıfların siyasi kimlikleri nedeniyle, şehirlerde Alevîliğin aynı zamanda siyasi bir hüviyet kazanmasına ve geriye kalan çoğunluk tarafından siyasi bir sorun olarak algı-

lanmasına sebep olmuştur. Ritüel merkezli sözlü kültür zayıflamış, artık siyasi birer aracı olan dernek başkanı öne çıkmıştır. Bu dernekler bünyesinde açılan cemevleri, şehirlerde ibadetlerini yapmak için bir yere ihtiyaç duyan ve kendilerini şehir ortamında ifade etmek isteyen Alevîlerin bir araya geldikleri yerler olarak Alevilik sorununun odağına yerleşmiştir. Bu durum Alevilerin meşru hak taleplerinin, yetkililer ve Sünni çoğunluk tarafından siyasi bir sorun olarak algılanmasına yol açmıştır.

Cemevlerinin ibadethane statüsünün devlet tarafından kabul edilmesi ya da hukuki statüsünün ne olduğu konusu bu makalenin kapsamı dışındadır. Bizce, bu konunun tartışılması bile abestir. Zira inancın bağlılarının ibadethane olduğuna inandıkları bir yer hakkında yetkililere düşen oranın ibadethane olup olmadığını tartışmak ve karar vermek değildir. Yapılacak olan bu ihtiyaçların karşılanması için gerekli kolaylıkları sağlamaktır. Vergisini veren, askerliğini yapan kısacası devlete karşı tüm yükümlülüklerini yerine getiren vatandaşlarının inanç ve ibadet ihtiyacını karşılamak tüm vatandaşlarına eşit mesafede duran bir devletin görevidir. Ancak cemevlerinin İslam dinindeki mescidin karşılığı olarak konumlandırmak sunduğu çözümlerden daha fazla sorun üretecektir. Konuyu bu bağlamda ele almak gereklidir. Özel vakıf ve cemaatler tarafından gündeme getirilen cami ve cemevlerinin birlikte inşa edileceği projeler, cemevini caminin alternatifi olarak konumlandıracak ve kamuoyunda böyle bir algının yerleşmesini sağlayacaktır.

Bizce bugün Alevîliğin karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan biri; dedelerin cem yönetmek için bir cemevine ihtiyaç duymasıdır. Söz konusu cemevleri, ancak örgütlü yapıları sayesinde Alevî dernek ve vakıfları bünyesinde mevcuttur. Bu durum bir dedenin Alevî halka ulaşabilmek için Alevî örgütlerinin aracılığına ihtiyaç duyduğunu, bu aracı kurumlar var olmadığında taliplerine ulaşamadığını göstermektedir. Böylece dedeler, Alevî dernek ve vakıflarına bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık, dedelerin bağımsızlığını gölgeleyecek bir niteliktedir. Zira modern öncesi dönemde ocaklar etrafında dedesi ile bir araya gelen talip artık dernek müdavimi olarak dernek yönetiminin belirlediği ve belli günlerde gelen cem yönetip, işi bitince giden dede ile muhatap olmak zorunda kalmıştır. Bu durum Alevîliğin özünü oluşturan dede – talip bağının eskisi gibi olamayacağını göstermiştir. Ocak merkezli dede-talip bağı artık mahalle sakini, dernek üyesi ile mahallede faaliyet gösteren dernek yönetimi arasındaki bağa dönüşmüştür. Alevilik sorunun çözümünde “dedeleri” merkeze alıp çözümler üretmeye çalışmak bir zorunluluktur. Bu sayede, talibi bulunan ve her biri birer kanaat önderi olan dedelerin, Alevî dernek ve vakıflarına bağımlılığı azalacak ve tarihteki öncü rollerine tekrar dönebileceklerdir. Ayrıca diğer dedeler ile bağları kuvvetlenecek bu da bir sinerji ortaya çıkabilecektir.

Bu çalışmanın amacı, Alevîliği temeli olan dede-talip bağının şehirlerde vasitasız olarak kurulabileceği ortamlar oluşturmanın zorunluluğunu ortaya koymaya çalışmaktır. Günümüzde ancak dernek ve vakıfların izin verdiği ve hazırladığı ortamlarda talipleriyle buluşabilen dedelerin karizmatik liderlikleri ve bağımsızlıkları zedelenmiştir¹. Durum talip açısından da farklı değildir. Geleneksel olarak bağlı olduğu ocağın dedesini değil, fiziki veya ideolojik olarak yakın kendisine yakın olan derneğin dedesinin cemine devam edebilecektir. Böylece bu dernekler ve vakıflar bünyesinde bir araya gelen Alevîler, birbirleriyle ortak noktası giderek azalan deyim yerindeyse “Alevî cemaatlerinin” üyeleri durumuna gelmektedirler. Sözlü kültüre dayalı ve kitabi yönü zayıf olan bir yapı için bu durum, uzun vadede ciddi bir sorun teşkil edebilme potansiyeli taşımaktadır.

Tarihsel sürece bakıldığında Alevî toplumunun daha ziyade “azınlık psikolojisine” sahip olarak varlıklarını devam ettirdikleri görülür. Bu nedenle kapalı-gizli toplum özellikleri gösterirler. Türkdoğan’a göre (1995: 481) kapalı –gizli tüm topluluklar gibi Alevîler de ayakta kalabilmek için bir takım manevi direnç noktaları geliştirmişlerdir. Ona göre Alevîler, Türkiye toplumunun çoğunluğunu oluşturan büyük toplumdan ayrılmaktadırlar. Bu nedenle dini norm ve değerler Alevî toplumunu ayakta tutabilmek için birer dinamik unsur olarak manevi doku oluştururlar.

“El ele el hakka” anlayışı çerçevesinde formüle edilen Alevî hiyerarşik yapısı, temelde Osmanlı Safevi mücadelesinin öncesi ve sonrasına göre farklılık gösterir. Bilindiği Kızılbaş Alevî ocaklarının tümü Erdebil Ocağına bağlıdır (Türkdoğan, 1995: 488). Türkdoğan bunu Safevi döneminde İran’dan Anadolu’yu irşat için gelmiş dini liderlerin varlığına bağlar. Bu dönem Anadolu Alevîliği için oldukça kritik bir dönemdir. Zira Yavuz- Şah İsmail mücadelesi sonrasında Kızılbaş toplulukların, merkezle bağları kopmuş, Kızılbaş topluluklar “büyük toplumdan” farklılaşmış ve iyice çevreye itilmişlerdir. Dini kaynaklarla bağı kopan ve merkezden çevreye itilen bu topluluklar, savunma amaçlı olarak içine kapanmışlardır. Alevî –Sünni evliliklerin nadirattan olması durumunu Subaşı (2010: 65-66), Sünnilerin Alevîleri dışlamasından çok Alevîlerin bu dönemde savunma amaçlı içe kapanmasına bağlar. Bu dönemde Anadolu Alevîliği, Hz. Ali figürü ile tanışmış, On İki İmam ve Ehli Beyt sevgisi Alevî inancının temelleri arasına bu dönemde girmiştir.

Ersal (2009: 46), Alevî –Bektaşî geleneğinde doldurulamaz bir yeri olan “dedelik ve ocak” sisteminin üç aşamadan geçerek günümüzdeki şeklini aldığını belirtir. Ona göre, birinci evre; Hacı Bektaş Veli öncesi dönemdir. İkinci olarak; Hacı Bektaş Veli ve halifelerinin etkisiyle yapılan dönem ve üçüncü olarak da “Erdebil Tekkesinin” etkisiyle ortaya çıkan değişimdir.

Dedelik unvanı, sadece Alevîlerde değil, tasavvuf ve tarikat geleneğinde önemli bir yer tutar. Yaygın olarak Bektaşîlik ve Mevlevîlik tarikatlarında ve nadiren de Halvetîlik ve Bayramîlik tarikatlarında kullanılır (Yıldız, 2004: 322).

Dede, Alevî topluluklarında, peygamber soyundan geldiğine inanılan, dini önderlere denmektedir. Dedeler ve dedelik kurumu Anadolu Aleviliğinin yaşamasında ve sonraki nesillere aktarılmasında hayati bir konumu işgal etmektedirler. Alevî toplumunun temel taşı olan dedeler, ilahi bilginin taşıyıcısı, dinsel hiyerarşinin en üst noktasındaki yer alan “kutsal- Tanrısal figürdür” (Subaşı, 2004: 72) .

Mürşit, pir ve rehberden oluşan üçlü bir yapısı olan dedelik, Alevî toplumun önderi ve aynı zamanda yargıcı olarak, Alevîlik tarihinde çok önemli bir yer işgal etmiştir. Dedelik soydan devam eden bir kurum olduğu için bir dedenin yerine ancak onun oğlu geçebilir. Bu olgu Alevî geleneğinde “ocak sistemi” olarak isimlendirilir.

Dedelik kurumunun tarihini eski Türk kültür ve geleneğine bağlayan araştırmacılar vardır (Türkdoğan, 1995: 492). Ancak dedelik kurumunun, bugünkü “kutsal aile” ve “evlad-ı resul” olarak Hz. Peygambere bağlanıp, seyyidlik yoluyla toplumsal meşruiyet kazanması olgusu, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Safevi etkileriyle gerçekleşmiştir. Şah İsmail Alevîlik toplumunu etkilemek amacıyla, kökleri eski Türk geleneklerine kadar uzanan kabile önderleri olan Türkmen beylerine birer tarikat şeyhi yetkileri vererek, onlara “siyadname” yani seyyitlik belgeleri vermiştir (Yıldız, 2004: 324). Böylece Anadolu’da oluşan her bir ocak, dini ve toplumsal önderlik fonksiyonu üstlenmiştir. Ocak’a göre, her bir Alevî ocağı, Alevîlik bünyesinde bir nevi bir tarikat sayılabilir (akt. Yıldız: 2004: 324) .

Anadolu Aleviliğinde genel olarak dedelik, dört kategoride değerlendirilebilir. Ocakzadeler, Dedeganlar/Çelebiler, Babaganlar ve vekâleten dedelik görevlerinin yapıldığı “Dikme Dedeler Kolu” ve “Geçici İcazetli Dedeler Kolu” ya da “Bedreddini Babalar” gibi yapılar söz konusudur (Subaşı, 2010: 112; Yıldız, 2004: 327).

Geleneksel Alevî örgütlenmesinde mutlak bir otorite olan dede, Alevi sosyo-kültürel yaşamın merkezde yer alan figürdür. Subaşı’ya göre (2010: 227) dede, kutsal- tanrısal bir figürdür ve Alevi cemaati dedenin kişiliğinde somutlaşır. Ona göre dede, topluluğun birlikteliğinin, hafıza onayının temsilciliğini yapar, tarihin sürekliliğini yansıtır ve dedenin bu imajı, ona dünyevi anlamda bir karizma ve asalet atfederken dede, bu yolla kendini topluluk karşısında mutlak bir otorite sahibi olarak görür.

Alevî geleneği bireysel ahlaki ilkelerin yanında toplu olarak icra edilen pek çok merasim ve ritüele sahiptir. İkrar verme cemi, görgü cemi, Abdal Musa kurbanı, Hıdırellez orucu, on iki imam orucu, dardan indirme erkânı vs. bunlardan bazılarıdır. Dedenin bulunmadığı bir ortamda toplu ayinlerinden hiçbiri yapılamaz. Dede dini ve toplumsal lider olarak tüm bu ayinleri yönetir. Ortaya çıkan

problemleri resmi mahkemeye yansımadan önce halleder. Dedenin olmadığı bir ortamda Türkdoğan'a (1995: 494) göre; Alevî toplumu ismen varlığını sürdürse de gerçek kimliğini koruyamaz ve yozlaşır.

Yaman (2009: 32) dedelerin konumunu ve ocak² sistemini şöyle anlatır;

“Ocaklar şeklindeki bu örgütlenme, yüzyıllardır Anadolu'nun birbirinden çok uzak bölgelerinde yaşayan Alevîler arasında iletişimi de sağlayan yegâne araç olmuş ve bu işlevini dedeler aracılığıyla yerine getirmiştir. Alevî ocaklarının değişik bölgelerde yaşayan topluluklar üzerinde farklı nüfuz alanları bulunmaktadır. Ocakzade dedeler, istisnai durumlar dışında, kendilerine bağlı bölgeler ve köyler dışındaki yerlerde faaliyette bulunmazlardı. Taliplerde de böyledir, yani babası hangi ocağın talibiye ya da hangi ocaktansa o da mutlaka o ocağın talibi olurdu. Her ocak belli nüfuz alanlarına sahiptir; ancak çeşitli nedenlerle bağlı oldukları ocak ve dedeleri bulunmayan Alevîlerin, başka ocakzade dedelere bağlandıklarına da rastlanmaktadır.”

Yaman (2006: 69) geleneksel Alevîlikte dedelerin toplumsal rollerini şöyle dile getirir; “Alevî dedelerinin geleneksel yapı çözülmenden önce başlıca işlevleri şu şekilde sınıflandırılabilir: 1. Sosyal ve dinsel bakımdan topluma önderlik etme ve davranışlarıyla, yaşantısıyla örnek olma, 2. Toplumu irşat (aydınlatma) ve bilgilendirmek, 3. Toplumda birliği ve dayanışmayı sağlamak, 4. Sosyal ve dinsel törenleri (cem, cenaze, evlenme törenleri vb.) yönetmek, 5. Adaleti sağlamak, suçluları düşkün etmek, 6. İnancı ve gelenekleri yaşatmak ve aktarmak, 7. Kutsal güçleri nedeniyle maddi-manevi sorunu olanların, hastaların başvuru yeri olmak” .

Dedeler, doğru bir değerlendirmeyeyle Alevî cemaatini anlamının kilit taşlarından biri olarak kabul edilir (Shakland, 2010: 28). Alevîlikle, mürşidini hak bilmeyenin imanı yoktur (Eröz, 1977: 106). Dedenin bu vaz geçilmez konumu Sünnilikteki din adamının karşılığı değildir. Altıntaş'a göre (2005:100-101) Alevîlerdeki otorite anlayışı, karizmanın “rutinleşmesine ya da yayılmasına” dayalı olan Sünni otorite biçiminden daha çok, karizmanın “daimi kılınması” tarzında otoritenin temellerini meşrulaştıran Şia'nın otorite anlayışına yakındır. Alevîlikte ‘karizmatik otorite’ düzeni, “Allah/Hak Muhammed, Ali” şeklinde bir sıradüzeni izler. Hz. Ali'nin soyunun bir devamı olarak kabul edilen İmamlar ve Dedeler, karizmatik otoritenin yaşayan somut halleridir.

Bilindiği gibi dedeliğin fonksiyonlarını yitirmesi 1960-70'li yıllara rastlar. Alevî gençlerin çoğunlukla sol görüşü benimsemesi ile birlikte dedelik kurumu, sömürü sisteminin bir uzantısı olarak görülmeye başlanır (Bozkurt, 2010: 114). Subaşı'ya (2010: 215-218) göre, bugün dedelerin pek çoğunda, sahip oldukları “soy” avantajının dışında, bu görevi yerine getirebilecek liyakat bulunmamaktadır.

Dedelerin “hakkullah” adı altında aldıkları ve geçimlerini tarih boyunca bununla sağladıkları yardımlar bu eleştirilerde önemli rol oynamıştır. Dini, kitleleri uyuşturmak için kullanılan afyon olarak nitelendiren, şehre yeni göç edip sol ideolojilerle tanışmış gençler, dini olan tüm kurumlara şiddetle karşı çıkmış, bu karşı çıkıştan en fazla dedeler etkilenmişlerdir. 90’lı yıllarda Alevîlik, insanların farklılıklarını vurguladıkları bir kimlik olarak tekrar ortaya çıkınca, dedelere olan ihtiyaç tekrar hissedilmeye başlanmış ve yeni oluşan Alevî örgütler, şehirli Alevîlerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduklarını düşündükleri dedelik kurumunun revize edilmesi gerektiğini tartışmaya başlamışlardır. Hatta bu amaçla İstanbul gibi büyük şehirlerde “dedelik kursları” dahi açılmaya başlanmıştır (Aktürk, 2013: 42).

Dedeliği reforme etmeyi düşünen bazı yazarlara göre; geleceğin “dede”leri, Alevî araştırmacı ve aydınları tarafından reformdan geçmiş ve çağdaş bir Alevîlik doğrultusunda eğitilebilecekleri öğretim merkezlerinde yetiştirilecektir. Bu çerçevede Alevî ilahiyat fakültesi veya Alevî araştırma enstitüleri kuruluş imkânları araştırılmaktadır. Hatta birçokları “dede”liği kökten kaldırmayı talep etmiştir (Subaşı, 2010, 193)³. Böylece isteyen her dernek veya vakıf kendi ideolojisine⁴ yakın dede yetiştirebilecektir. Bunu engelleyecek yazılı kökler yetersiz olduğundan dolayı bu durum kimse tarafından yadırganmayacaktır.

Yaman’a (2009: 33) göre dedelik ve ocak sistemi 1950’li yıllardan 1990’lı yıllara kadar “geçici bir fonksiyonsuzluk” yaşamıştır. Ancak bu sistem, 90’lı yıllardan sonra yeniden yapılanma sürecine girmiştir ve süreç hala devam etmektedir. Bu tespite katılmakla birlikte bazı eklemelerin de yapılması gerektiğine inanıyoruz. Bu fonksiyonsuzluk sürecinde bazı kurumlar tekrar fonksiyon icra edemeyecek denli büyük yıpranmalara maruz kalmıştır. Bunların şehir ortamında tekrar canlanmaları oldukça zor görünmektedir. Örnek vermek gerekirse; düşkünlük sisteminin şehirlerde ve köylerde tekrar canlanması ve fonksiyonel olması artık mümkün değildir. Aynı şekilde ocak sisteminin yerini artık şehirlerde cemevleri ve Alevî örgütler almıştır. Mahallede yaşayan Alevî vatandaş ocağına bakmadan kendisine fiziksel veya düşünce olarak en yakın olan cemevinin cemine katılmaktadır⁵. Günümüzde ocaklar varlıklarını sembolik olarak devam ettirmekle birlikte ocak talip ilişkisi katı yapısını kaybetmiştir. Yaman’a (2009: 36) göre artık “ocak dedeliği”nden, “kurum dedeliği”ne geçilmiştir.

Alevî dedelerinin bazı fonksiyonlarını kaybetmesinde; pozitivist eğitim sistemi, Alevî gençlerin feodal sisteme tavır alışlarını biçimlendiren ideolojik yaklaşımları, göç ve modernizmin yanı sıra Cumhuriyet sonrası bürokratik yapılanmanın da önemli etkileri olmuştur. Geleneksel Alevîlikte Alevî köyünün hem dini hem de hukuki lideri olan dedelerin yanında bir de muhtar seçilmek zorunda kalmıştır (Aktay, 1999: 67). Dedenin kendisi muhtar olarak seçilse bile bu seçim

süreci geleneksel otoritesini oldukça yıpratmıştır. Fonksiyonlarından bazılarını paylaşmak zorunda kaldığı muhtarın varlığı dedelerin şehre göç etmelerinde önemli bir etken olmuştur. 30 Kasım 1925'te çıkarılan 677 sayılı yasayla tekke ve zaviyeler kapatılması, dinsel unvanların ve giysilerin kullanılmasına son verilmesi, dedelerin varlığını hukuken yok saymakla kalmamış, dedelik yapmayı ve "dede" olarak isimlendirilmeyi bir suç olarak nitelemiştir. Bunlar yetmezmiş gibi yeni kurulan Cumhuriyet, resmi bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde ülkenin büyük bir çoğunluğunun din ihtiyacı karşılanmaya çalışmış, din hizmetlerini gören kişilerin maddi ihtiyaçları gidermiş ancak Alevilerin geleneksel lideri olan dedeyi dini bir otorite olarak kabul görmemiştir. Geleneksel "humus veya hakkullah" uygulaması eleştirilerin ve modern süreçlerin etkisiyle işlemez olunca; dedeler maddi ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli faaliyetlere katılmak zorunda kalmışlardır. Bu durum bile Alevî dedelerinin Alevî toplum üzerindeki otoritesine sekte vurmuştur.

1980-90'lı yıllara geldiğimizde durum değişmeye başlamıştır. Yaman'ın (2009: 33) belirttiği "geçici fonksiyonsuzluk dönemi yerini, "keşif" dönemine bırakmıştır. Bu dönemde bir kimlik olarak Alevîliğe dönüş başlamıştır (Kehl-Bodrogi, 1996: 52). Sadece Alevîler değil birçok grup ve kurum bu dönemde Alevîliğin varlığını tabiri caizse yeniden keşfetmiştir.⁶

Sosyalizmin çöküşü, tehdit olarak algılanan radikal İslamcı akımlar gibi burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz pek çok nedenle Aleviler 1990'lı yıllardan sonra Alevîliği yeniden keşfetmişlerdir. Bazı araştırmacılar (Şahin, 2013: 172-173) bu dönemi Alevilerin Reform ve Rönesans süreci olarak isimlendirmişlerdir. Bu dönemden sonra pek çok il ve ilçede Alevi dernek ve vakıfları açılmış, açılan bu dernek ve vakıflar kendi bünyelerinde cemevleri kurmaya gayret etmişlerdir. Yurt dışında birikip ülkeye dönen maddi/manevi Alevi sermayesinin de etkisiyle her kurum ve ekol kendi cemevini açmıştır. Açılan bu cemevlerinde ancak o örgütün ideolojisine yakın olan dede cem yönetebilmektedir⁷. Bu durum, geleneksel Alevilikte "kutsal bilginin" taşıyıcısı, dini ve sosyal lider olan dedeleri, derneklerin idari kadrosunda birer üye konumuna indirgemıştır.

Subaşı (2010: 2015-218) dedelerin yeni dönemdeki simgesel önderliklerini şöyle özetler; "*Alevî derneklerinin düzenlediği panellere de daha çok Alevî yazarlar çağrılıp dinlenmiş, bir yerlerden bulunup getirilen dedelerden ise derneğin sağladığı koşullarda ayin-i cem yürütmesi istenmiştir. Önderlik artık kesinlikle dedelerin ellerinden çıkmış, cemlerde ise ayin boyunca süren, cemevinin eşliğinde başlayıp yine bu eşikte biten simgesel bir önderliğe dönüşmüştür*".

Derneklerin onayıyla cem yöneten dedeler adeta dernek ve vakıfların maşalı memurları haline gelmişlerdir. Yönetime ters düşen bir dedenin taliplerine ulaşmasının artık hiçbir yolu kalmamıştır (Yaman, 2009: 35). Artık dedenin bi-

raktığı ya da terk ettiği düşünülen roller, farklı boyutlarla, yeni bir Alevî elit tarafından devralınmaya başlanmıştır. Dedenin bilgi üzerindeki dinsel tekeli ve hakemlik rolü kırıldııkça, herkes Alevîlik adına konuşma hakkını kendinde bulmaya başlamıştır (Subaşı, 2010: 214-217). Türkdoğan'a (1995: 531) göre şehirlerde dedeler kulaktan dolma bilgileriyle dini hiyerarşilerini koruyamamışlar, şehrin modern ortamlarında Alevîliği yorumlayan gençleri tatmin edememişlerdir. 1968-1980 arası gençlik ayaklanmalarına Alevî gençlerin büyük çapta katılmasının arkasında bu durumun ortaya çıkardığı boşluk vardır.

Geleneksel Alevi hiyerarşisi çözüldükçe dedelerin Alevî toplumunun geleceği hakkında söz söyleme yetkileri de kalmamıştır. Alevi toplumunda pek çok dede ve dede çocuğu bulunmasına rağmen Alevi kitle ile buluşabilenler sadece bir Alevi dernek veya vakıfta görev alan dedeler olmaktadır.

2013 yılında Adıyaman ilinde Alevi dernek ve vakıfların Alevilik anlayışları üzerine yapılan çalışmada, Alevî örgütlerinin hemen hepsinin, dedelerin Alevî öğretisinin yaşaması ve sonraki nesillere aktarılmasında hayati bir öneme sahip olduğu konusunda hem fikir oldukları görülmüştür. Ancak dedelik sisteminin reforme edilmesi, dedelerin eğitilmesi, devletten maaş alması gibi konularda farklı tutumlar benimsediklerini gözlemlenmiştir (Aktürk, 2013: 213-221).

Görüşülen kişiler, dedelerin bazı açılardan yetersiz olduklarını ancak kendini yetiştirmiş dedelerin de var olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre, devletin dedelik kurumunu düzeltmek için harekete geçmesi, dede yetiştiren enstitüler açması veya dedelere maaş vermesi, sorunu çözmeyecek, aksine daha büyük sorunlar doğuracaktır (Aktürk, 2013: 43). Çalışma sonunda ulaşılan sonuca göre; Alevîliğe geleneksel bir şekilde algılayan kişi ve örgütler, devletten bu konuda taleplerde bulunurken, Alevîliği daha siyasi ve ideolojik olarak yorumlayanlar devletin böyle bir girişiminin Alevîliğe dışardan bir müdahale olacağını ve suyun akış yatağını değiştireceğini ifade etmişlerdir. Onlara göre, su bir şekilde yatağını bulur, sorunlar zamanla doğal akışı içinde çözümlür (Aktürk, 2013: 44).

Bazı Alevî yazar ve bu yazarların görev aldığı örgütlerin, dedelik kurumuna ilişkin ilginç yaklaşımları göze çarpmaktadır. Onlara göre, geleneksel babadan oğula geçen saltanat benzeri dedelik uygulaması artık miadını doldurmuştur. Bu amaçla İstanbul'da "çağdaş dede" yetiştirmek amacıyla "dedelik kursları" açmışlardır. Zira dedeler artık halkın beğendiği kişiler arasından seçilmelidir (Bozkurt, 2010, 114-115).

Tüm bu sorunları aşmak ve Alevîliğin temel kurumlarından olan dedelik sorununa çözüm bulabilmek için Bozkurt'a göre, bazı sorunların cevaplanması gerekmektedir.

“Kimler dede olacaktır. Dedik soydan gelen bir kurumdur. Bu durumda, Alevilik kendini yenilediğinde her isteyen dede olabilecek mi yoksa bu kurum ortadan kalkacak mı? Kurslar açılrsa bu kurslar yeterli olabilecek mi? Kurslarda yetişen dedeler bu işi meslek olarak mı yürütecekler? Gelirleri nasıl sağlanacaktır? Vakıflarla dedelerin ilişkileri nasıl olacak? Devlet tarafından, dedelere evlenme ölüm törenleri gibi bazı yetkiler verilebilir” (Bozkurt, 2010: 115).

Ülkemizde Cem Vakfının, yurt dışında ise Almanya Alevî Bektaşî Federasyonunun (AABF) sorunu çözmeye yönelik çeşitli organizasyon denemeleri olmuştur. Cem Vakfı, bu konuda diğer tüm örgütlerden farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Vakıf, mümkün olduğu kadar şube başkanlarını dedeler arasında seçmiş ve yukarıda sözü edilen paradoksu aşmaya çalışmıştır. Bunda yer yer başarılı olduğu söylenebilir ancak bu durum da kendi içerisinde başka sorunları ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında Vakıf Genel Merkezine bağlı “Alevî Din Hizmetleri Yüksek Kurulu” adlı bir kurul kurmuş ve dedelere yönelik çeşitli toplantılar ve kurslar düzenlemiştir. Almanya Alevî Bektaşî Federasyonu ise daha çok bu konu ile ilgili bir arayış içerisinde.

Sonuç

Göç ve şehirleşme ile birlikte, Alevîliğin temel kurumlarından olan “dede-talip” ilişkisi geleneksel formuyla icra edilmez olmuştur. Ortaya çıkan bu boşluk Alevîliğin en büyük handikabı haline gelmiş, pek çok kurum tarafından doldurulmaya çalışılrsa da bir türlü doldurulamamıştır. Şehir ortamında, kutsal lideriyle bağı kopan ve geleneksel cemaat mekanizmasının kontrol edici otoritesini yanında bulamayan Alevî, bu boşluğu yeni ideoloji ve örgütlerle doldurmaya çalışmıştır. 2009 yılında yapılan bir çalışmaya göre artık Alevîler, Alevîlikle ilgili bilgilerini dedeler yerine aile, kitaplar ve Alevî örgütlerinden öğrenmektedirler. Alevîlerden sadece yüzde 20’si Alevîlikle ilgili bilgilerini dedelerden almaktadır (Stratejik Düşünce Enstitüsü Alevîlik Raporu, 2009: 24).

Yukarıda yer yer bahsettiğimiz Alevî örgütlenmesindeki farklılıklar, aynı zamanda dedelik kurumunun fonksiyon kaybıyla yakından alakalıdır. Zira dedelerin Alevîlik üzerindeki dinsel tekeli kırıldıkça herkes konu üzerinde konuşmaya başlamıştır. Dedelerin fonksiyonlarını icra edememelerinden kaynaklanan ritüel kaybı ve otorite boşluğu şehirlerde, Alevî araştırmacı- yazarlar ve Alevî aydınları tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Şehre göçle birlikte geleneksel otoritelerini ve Alevî toplulukları üzerindeki dini bilginin aktarılmasında kaynaklık fonksiyonlarını kaybeden dedeler, şehir ortamında kurumlaşan Alevî örgütlerince şehirlerde düzenlenen programlara ve cemevlerinde düzenlenen cemlere sembolik olarak davet edilir olmuşlardır. Bu aynı zamanda “ocak” kurumunun da artık yok olması demektir. Zira geleneksel Alevîlikte talibin mensup

olduğu ocak dedesinin cemine katılması esastır. Şehirlerde ve cemevlerinde, “ocak mensubiyeti” yerine “dernek mensubiyetinin” yaygınlaşması, Alevilikte dedeliğin ve ocak sisteminin ne denli dönüştüğünün birer göstergesidir.

Ocak sisteminin yerini alan Alevi kurum ve kuruluşları, Alevilerin doğal temsilcileri olarak onlar adına konuşmaya başlamış, yer yer kendi siyasi geçmişlerinden getirdikleri ideolojik birikim ve taleplerini Alevilerin talep ve beklentileri olarak topluma sunmuşlardır. Bu durum geniş halk kitlelerinin gözünde Aleviliğin aynı zamanda siyasi bir kalıba yerleştirilmesine sebep olmuştur. Sesi oldukça gür çıkan ancak toplumsal desteği aynı oranda gür olmayan bu Alevi dernek ve vakıfları kurumlaşmış yapıları ve ideolojik tecrübe ve birikimleriyle, Alevilerin gerçek önderleri olan dedeleri gölgede bırakmışlardır. Bu dernek ve vakıf yöneticileri şehirlerde Alevilik adına konuşmaya başlamış, dedelerin pek çok işlevini üzerlerine almışlardır. Böylece Aleviler adına ortaya konulan her talep, aynı zamanda siyasi bir tutum olarak yorumlanmıştır. Bizce bu durum Alevilere ve Aleviliğe büyük zarar vermektedir. Zira Alevilik sorunun çözülmesi için öncelikle, halkın büyük çoğunluğunun gözünde konunun siyasi bir sorun olmayıp bir hak mücadelesi olduğu kabul edilmelidir.

Alevî dernek ve vakıfları birer sosyolojik gerçekliktir, varlıkları göz ardı edilemez. Ancak yapılması gereken, çözümün odağına dedeleri koymaktır. Böylelikle, tarihte yaşandığı gibi Alevilik, siyasi çekişmelere kurban gitmeyecektir. Bilindiği gibi Osmanlı-Safevi siyasi mücadelesinde bir taraf olarak algılanan Alevîler, Safeviler yenilince merkezden çevreye itilmişler ve Alevîlik sorunu tarihin buzdolabına kaldırılmıştır. Günümüzde de böyle bir durum söz konusudur. Geçmişlerinde sol örgüt ve sendikalarda görev alan, yöneticilik yapan birçok Alevî, sosyalizmin çökmesi ve daha pek çok sebeple (Çamuroğlu, 2010: 105-106; Subaşı, 2010: 174; Aktürk, 2013: 67) 90’lı yıllardan sonra Alevî dernek ve vakıflarda görev almış, eski ideoloji ve bağlantılarını Alevî örgütlerinin hizmetine sunmuşlardır. Bundan dolayı, her ne kadar kendileri bunu istemeseler de, Alevî örgütleri günümüz siyaset sahnesinde birer taraf olarak algılanmaktadır. Şehirlerde dini ihtiyaçlarını yerine getirmek için bir cemevine ihtiyaç duyan Alevî vatandaşlar ancak bu dernek ve vakıflar aracılığıyla dedelere ve cemevlerine ulaşabildiği için, bu siyasi mücadelenin bir nesnesi haline gelmektedir. Yetkililere düşen bu durumu ortadan kaldıracak çözümler üretmek, isteyen Alevî vatandaşlara herhangi bir dernek ya da vakfa bağlı olmayan cemevleri sunmak, dini ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri, kültür ve gelenekleri öğrenecekleri ortamlar hazırlamaktır.

Bu sorunun asıl ve kalıcı çözümü Diyanet İşleri Başkanlığının kaldırılması, din işlerinin sivilleştirilmesi, devletin tüm dini anlayışlara eşit mesafede durması, dini ihtiyaçların karşılanması meselesini sivil toplumlara devretmesidir.

Ancak böylesi bir durum günümüz şartlarında ve kısa vadede gerçekçi görünmemektedir. Bunun gerçekleşmesini beklemektense, asıl ve kalıcı çözümü belirttikten sonra, şartlara uygun çözümler üretmek veya üretilecek çözümlere bir parça da olsa katkı sunmak biz akademisyenler üzerine bir görevdir.

Dedeler ve dedelik gittikçe siyasallaşan ve siyasallaştıkça da içine kapanan Alevîliğin, İslam gelenek ve kültürüyle en önemli bağıdır. Bu bağın yeniden canlandırılması gerekir.

Notlar

- (*) Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
hakturk@nku.edu.tr
- 1 Alevilik sorununun çözümü için yetkililer tarafından organize edilen, 2009 yılında başlayıp 2010 yılında tamamlanan ve adına “Alevi Açılımı veya Alevi Çalıştayları” denilen toplantılar dizisinde Aleviler adına konuşan veya aleviler adına konuşması için çağrılan kişilere bakıldığında, aralarında dedelerden çok daha fazla dernek ve vakıf yöneticisinin olduğu görülecektir. Ayrıntılar için bkz. <http://necdetsubasi.com/index.php/zab%C4%B1tlar>.
 - 2 Ahmet Yaşar Ocak, Ocak sisteminin ortaya çıkışı ve Alevi dedelerin evlad-ı resul olarak kabul edilip otoritelerini pekiştirme gayretinin eski Türk hükümdarlarında da görüldüğünü söyler. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak (2012). *Türk Süfiliğine Bakışlar*. (13. Baskı). İstanbul: İletişim.
 - 3 Dedelerin eğitilmesi çeşitli çalışmalar yapılmıştır bunlardan birisi için bkz. “AABF Dede/ Ana Eğitim Programı” <http://www.aabf-inanc-kurumu.com/wp-content/Dosya/Dosya2.pdf> (08.12.2013).
 - 4 Alevilik yorumlarının dernek ve vakıflara göre nasıl ve ne denli farklılaştığı konusunda bkz. Aktürk, 2013.
 - 5 Bu konu ile ilgili bir çalışma için bkz. Şahin İlkay (2013), *Online Alevi Topluluklar Ritüel Desenli Bir Gruptan Mit Desenli Bir İnanç Topluluğuna*. Konya: Çizgi Kitabevi.
 - 6 Aleviliğin yeniden keşfi için bkz. Aktürk, 2013: 66-74; Keskin Y. Mustafa (2004). “Anadolu Aleviliğine İdeolojik Yaklaşımlar”. *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu*. Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
 - 7 Alevilik anlayışında farklılıklar ve modern kentlerde Alevilik ekolleri için bkz. Aktürk Hamit (2013). *Toplumsal Değişme ve Alevi Dernekleri –Adıyaman Örneği-*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri.

Kaynaklar

- AABF. “Dedeler ve Analar Eğitim Programı”. Erişim Tarihi: 08.12.2013 <http://www.aabf-inanc-kurumu.com/wp-content/Dosya/Dosya2.pdf>
- Aktay, Yasin (1999). *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktürk, Hamit (2013). “Toplumsal Değişme ve Alevî Dernekleri –Adıyaman Örneği-” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Altıntaş, Ramazan (2005). “Alevî Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu”. *Uluslararası Bektaşîlik Alevîlik Sempozyumu I*. (Hazırlayan: Düzenleme Kurulu). (ss. 99-109). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Bozkurt, Fuat (2010). "Alevîliğin Yeniden Yapılanma Sürecinde Toplum Devlet İlişkisi". Tord Olsson, Elizabeth Özdalga, Catharina Raudvere (Ed). *Alevî Kimliği*. (Çev. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun). 3. Baskı. (ss. 113-123) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Çamuroğlu, Reha (2010). "Türkiye'de Alevî Uyanışı, Zıtlıklar" Tord Olsson, Elizabeth Özdalga, Catharina Raudvere (Ed). *Alevî Kimliği*. (Çev. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun). 3. Baskı. (ss. 104-112) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Eröz, Mehmet (1977). *Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik*. İstanbul: Otağ Yayınevi
- Ersal, Mehmet (2009). "Alevî Kimliğine Ritüel ve Hiyerarşik Örgütlenme Merkezli Bir Bakış". *Günümüz Alevîliğinde Eğitim Çalıştayı –Bildiriler ve Tartışmalar-*. (ss. 46-51). Isparta: SDÜ Matbaası.
- <http://necdetsubasi.com/index.php/zab%C4%B1tlar> (Erişim Tarihi: 03.03.2014).
- Kehl-Bodrogi, Krisztina (1996). "Tarih Mitosu ve Kollektif Kimlik", *Birikim*, Sayı: 88, (Ağustos 1996). (ss. 52-63). İstanbul.
- Keskin, Yahya Mustafa (2004). "Anadolu Alevîliğine İdeolojik Yaklaşımlar". *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu*. (ss. 293-306). Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Keskin, Yahya Mustafa (2009). "Kentleşme ve Modernleşme Sürecinde Alevîlik'te Dedelik Kurumu". *EKEV Akademi Dergisi*. Yıl: 13. Sayı: 41 (Güz). (ss. 115-132). Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2012). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. (13. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınevi
- Okan, Murat (2004). *Türkiye'de Alevîlik Antropolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: İmge Kitabevi
- Shakland, David (1998). "Günümüz Türkiye'si Alevilerinde Dede Talip Arasındaki Değişen Bağ". *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler*. (Hazırlayan: İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz). (ss. 319-327). İstanbul: Ensar Neşriyat
- Shakland, David (2010). "Antropoloji ve Etnisite: Yeni Alevî Hareketinde Etnografyanın Yeri". Tord Olsson, Elizabeth Özdalga, Catharina Raudvere (Ed). *Alevî Kimliği*. (Çev. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun). 3. Baskı. (ss. 21-33) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü Alevîlik Raporu, 2009
- Subaşı, Necdet (2010). *Alevî Modernleşmesi Sırrı Faş Eylemek*. 3. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Şahin, İlkay (2013). *Online Alevî Topluluklar Ritüel Desenli Bir Gruptan Mit Desenli Bir İnanç Topluluğuna*. Konya: Çizgi Kitabevi
- Türkdoğan, Orhan (1995). *Alevî-Bektaşî Kimliği -Sosyo Antropolojik Araştırma-*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Yaman, Ali (2006). *Kızılbaş Alevî Ocakları*, Ankara: Elips Yayınları
- Yaman, Ali (2009). "Geçmişten Günümüze Dedelerin Misyonu ve Değişim". *DEM Dergisi*. Yıl: 2, Sayı:6, (ss. 30-39). İstanbul.
- Yıldız, Harun (2004). "Alevîlerde Dedelik Kurumu". İsmail Engin- Havva Engin (Haz.). *Alevîlik*. (ss. 321-338). İstanbul: Kitap yayınevi.

